

Бібліотека наукового щорічника
«Україна дипломатична», випуск №13

Library of scientific year-book
«Ukraine diplomatychna», issue № 13

БІБЛІОТЕКА НАУКОВОГО ЩОРІЧНИКА
«УКРАЇНА ДИПЛОМАТИЧНА»

ДИПЛОМАТИЧНА ТА КОНСУЛЬСЬКА СЛУЖБА

У ВИМІРІ ОСОБИСТОСТІ

LIBRARY OF SCIENTIFIC YEAR-BOOK
«UKRAINA DYPLOMATYCHNA»

Бібліотека наукового щорічника
«Україна дипломатична», випуск №13

Library of scientific year-book
«Ukraine diplomatychna», issue № 13

ДИПЛОМАТИЧНА ТА КОНСУЛЬСЬКА СЛУЖБА У ВИМІРІ ОСОБИСТОСТІ

Київ — 2016

Павло ГАЙ-НИЖНИК,
доктор історичних наук,
завідувач відділу історичних студій
Науково-дослідного інституту українознавства (м. Київ)

**ФЕДІР ШТЕЙНГЕЛЬ — МЕЦЕНАТ,
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ,
ПОСОЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В НІМЕЧЧИНІ**

Анотація. У статті висвітлено життєвий шлях Ф. Штейнгеля. Показано його меценатську діяльність, позицію як політика — члена Державної думи Росії та Української Центральної Ради. Зображено громадсько-політичну працю Ф. Штейнгеля як масона, члена російської партії кадетів та Товариства українських поступовців тощо. Особливу увагу звернено на висвітлення дипломатичного відрізка життя та діяльності Ф. Штейнгеля на посаді посла Української Держави в Німеччині.

Ключові слова: Штейнгель, дипломатія, посольство України, Українська Держава.

«Мало мені доводилося бачити на своїм життєвім шляху таких прекрасних шляхетних людей, як барон Федір Штейнгель. Як людина — це був джентльмен у кращому й ідеальному розумінні цього слова. Мати з ним справу було для кожного найбільшою приємністю, настільки це була мила та симпатична людина. В українських колах він користувався високою повагою й авторитетом».

Дмитро Дорошенко

«Найчесніший та найшляхетніший українець, що носив лише німецьке прізвище», як казав про цю людину гетьман П. Скоропадський, Федір Штейнгель (нім. Theodor von Steinheil) народився 27 листопада (9 грудня) 1870 року в сім'ї балтійського німця, вихідця з Остзейського краю Німеччини, інженера, статського радника, барона Рудольфа Штейнгеля і українки з походження Марії Камінської. Місце його народження достеменно невідоме, хоча й існує версія, що народився він у столиці Російської імперії Санкт-Петербурзі¹.

Балтійські німці брати барони Магнус та Рудольф Штейнгелі оселилися в Києві у 70-х роках XIX століття. Старший з них, Магнус, був виноробом, цукрозаводчиком та головою правління Київського земельного банку. Він володів маєтком на схилі гори Туїшхо неподалік Туапсе, а в Києві йому належали металоткацька фабрика, механічний завод, страхове товариство «Дніпро» і садиба на Ярославовому Валу.

Молодший брат Магнуса Рудольф під час будівництва залізниці на північному Кавказі здобув славу «маленького залізничного короля». Він був власником великих маєтків — Хуторець на Кубані та Городок на Волині — і садиби у Києві неподалік будинку Магнуса. Р. Штейнгель мав власність в Городку Волинської губернії у 1879 році, тоді його синові Федькові було вісім років. Діти Штейнгелів відвідували Городок лише під час літніх канікул. За маєток Штейнгелям правив колишній греко-католицький монастир — резиденція митрополита Атанасія Шептицького². Взимку разом з братом мешкали в Києві. Ф. Штейнгель мешкав у будинку на вул. Бульварно-Кудрявській, 27, придбаному його батьком і проданому 1901 року лікареві Михайлу Лапінському³.

Одним з яскравих представників родини Штейнгелів в Україні є Федір Рудольфович. Він був одним з чотирьох синів Рудольфа Васильовича Штейнгеля — статського радника, інженера шляхів сполучення, що працював на будівництві Петроградської, Московсько-Рязанської, Московсько-Курської, Балтійської та Ростово-Владикавказької залізниць. Матір'ю Федора Рудольфовича, як уже зазначалося, була Марія Федорівна Камінська⁴. Більшу частину свого життя Федір прожив у с. Городку на Рівненщині. Найімовірніше, початкову освіту він здобув в одній з київських гімназій. Навчався спочатку в Київському університеті, а згодом на природничому відділенні фізико-математичного факультету Варшавського університету, закінчити який завадив стан здоров'я (страждав нападами епілепсії, а тому й мусив часто відбувати спеціальні курси лікування в Швейцарії)⁵. Під час побуту у Варшаві зібрав колекцію букіністичної літератури про Волинь і там познайомився з М. Біляшівським, який у майбутньому розробив структурний план Городоцького музею. 1891 року Федір Штенгель одружується з Марією Іванівною Шандибіною, українкою за походженням. Через рік вона померла під час пологів, залишивши новонародженого сина Бориса. Після смерті батька у 1892 році успадкував городоцьку маєтність — понад 700 десятин землі. Від 1900 року — власник фабрики кахлю в місті Холм Люблінської губернії.

26 вересня 1893 року Федір Рудольфович узяв шлюб із двоюрідною сестрою Вірою Миколаївною (померла 1910 р.), з якою мав синів Володимира та Миколу. Про мотиви такого свого одруження він писав так: «В особі двоєрідно сестри моєї, Віри Миколаївни, я знайшов людину, яка поставилася з глибоким співчуттям до мого становища. У ній я побачив мого рятівника й люблячу матір для маленького мого сина, майбуття якого мене безмежно турбувало. Мені загрожувала смерть... Дружина моя своїм доглядом за мною звела мене тепер на ноги, виховує сина мого, як рідного»⁶.

Ф. Штейнгель вів інтенсивне меценатське життя. На власні кошти побудував у Городку двокласне училище, лікарню святого Бориса з безкоштовними ліками для селян, бібліотеку, водяний млин, проклав дорогу. Окрім цього, він опікувався дітьми з бідних родин й сиротами, виплачував грошову допомогу хворим та немічним старим. «Співчуваючи завжди ідеї створення цюнайбільшої кількості так названих обласних музеїв, я завжди вважав, що їх у нас в Росії недостатньо. Між тим вони можуть допомогти всебічному вивченню окремих частин нашої великої вітчизни. [...] Проживаючи постійно на Волині та цікавлячись найбільш усього цим краєм, я дійшов висновку, що хоча багато зібрано, багато вже зроблено різними особами для вивчення нашого краю, та весь цей матеріал так розкиданий, що користуватися ним майже неможливо. Об'єднати усе це, зібрати окремі предмети, котрі відносяться до історії Волині, значно доповнити усе, чого ще мало, або й взагалі не розроблене, міг би лише обласний музей Волинської губернії. Такого у нас на Волині ще до цих пір немає, і тому я вирішив покласти початок», — зазначав Ф. Штейнгель⁷.

Для улаштування справи було запрошено М. Біляшівського, який розробив структурний план музею⁸. Цей заклад діяв за широкою програмою і мав наступні відділи: природничий, географічний, антропологічний, археологічний, етнографічний та бібліотеку. Вже за перший рік діяльності у природничому відділі музею було багато матеріалів з етнології (збирали: барон Ф. Штейнгель, граф Б. Толстой — у Рівненському повіті, Д. Мошков — у Заславському повіті); покладено початок колекціям плазунів та земноводних (Рівненського повіту), гербарію (зібраного Ю. Мошковым у Заславському повіті); також засновано колекції з мінералогії та палеонтології. У географічному відділі знаходилося 354 екземпляри, серед яких негативів та фотографій — 283⁹. У липні–серпні 1897 року П. Біляшівським та бароном Ф. Штейнгелем були здійснені розкопки курганів чотирьох могильників Рівненського повіту. Результатом праці стало 16 знайдених предметів, датованих VII–IX ст., ці експонати були віддані до антропологічного відділу. В археологічному відділі налічувалося 103 предмети: доісторичні — 12, язичницького слов'янського віку — 28, історичного часу — 13, архітектурних пам'яток — 28, монети — 28, медаль — 1. До етнографічного відділу, окрім предметів народного побуту, входили також твори народної словесності — всього 252. Бібліотека ж за перший рік існування поповнилася на 179 екземплярів¹⁰. Усі витрати на влаштування, утримання, діяльність та поповнення колекцій музею взяв на себе барон Ф. Штейнгель.

За свідченням статського радника Дуніна-Борковського, благодійницька діяльність барона Штейнгеля поширювалася «не тільки на нещасних і знедолених людей всіх прошарків місцевого населення і підтримку місцевих благодійних закладів, а й на осіб і заклади інших повітів і губерній»¹¹. Барон дбав про погорільців, жертвував на будівництво церков, притулків, придбання церковного майна, виплати щомісячних пенсій багатьом біднякам і калікам. Зокрема, відомі такі великі пожертви барона Штейнгеля: на жіночу і акушерську клініку при Університеті святого Володимира у Києві — 15 тис. руб., дитячу клініку при тому ж університеті — 3 тис. руб., Житомирський пологовий притулок — 2 тис. руб., будівництво православного соборного храму у Варшаві — 5 тис. руб., будівництво реального училища святої Катерини при лютеранській общині в Києві — 1 тис. руб., реставрацію Аскольдової могили — 1 тис. руб., будівництво двокласного сільського училища в с. Городок — 22 тис. руб. (останнє утримувалось також на кошти барона, на його потреби він щороку витрачав приблизно 3 тис. 500 руб.), будівництво у цьому ж селі лікарні (22 тис. руб.) і щорічне її утримання¹².

Крім того, під час епідемії холери у 1893–1895 рр. бароном Штейнгелем були облаштовані безкоштовні чайні в Городку, Ставках і Великому Олексині. У 1896 році був запрошений у с. Городок «очний» загін, утримання якого, як і кількох тисяч хворих на очі, відбувалося за рахунок барона, причому були збудовані для лікування просторі бараки. Зрештою, у с. Городок Ф. Штейнгелем були облаштовані: музей, щорічне утримання якого («с первоначальним обзаведением») обходилося в 1 тис. руб., постійна чайна («с чтением и картинами»), лазня для селян, будівництво якої коштувало 400 руб. Існував також пожежний загін, що коштував понад 1 тис. рублів¹³.

Як вияв вдячності за його подвижницьку й меценатську діяльність 30 жовтня 1900 року волинський губернатор «вошел с представлением об испрошении землевладельцу с. Городка Ровенского уезда, барону Штейнгелю, во внимание к его обширной благотворительной деятельности, награды званием Камер-Юнкера Двора Его Императорского Величества»¹⁴.

Ф. Штейнгель виступав із доповідями й рефератами на різноманітних конференціях та з'їздах. Займався природознавством, був автором декількох наукових праць із зоології, членом Імператорського російського ентомологічного товариства, Київського товариства натуралістів, Київського гуртка природознавства, Українського наукового товариства в Києві (деякий час — товаришем (заступником) його голови). Займався розкопками над річками Горинь та Уборть¹⁵. Зокрема, широковідомою була його робота «Раскопки курганов в Вольнской губернии, произведенные в 1897–1900 гг.». Ф. Штейнгель був координатором діяльності городоцької бібліотеки, розсилав в усі куточки Російської імперії «Отчеты Городецкого музея Вольнской губернии барона Ф.Р. Штейнгеля» (загалом було видано три випуски звітів, які хронологічно охоплювали період від 1896 до 1904 р.).

1909 року городоцький маєток баронів Штейнгелів відвідали учасники волинської експедиції на чолі з відомим українським етнографом Ф. Вовком. Л. Чикаленко прибув до Городка раніше від інших, тож мав досить часу ближче зазнати з його власниками. «Цікава то була родина, з великими зв'язками серед російського суспільства, але з виразними симпатіями до всього українського. Барон був мрійник, людина не активна, хоча дуже освічена. Студіював він замолоду зоологію за кордоном, потім одружився з своєю кузиною, і осів на господарстві. Діти барона Волік та Котік — зовнішньо типові німченята — були хороші жваві хлопчачки по 8-9 років. З ними та і з їхньою матір'ю коротав я в розмовах та прогулянках по околиці Городка досить довгі дні чекання. Розглядав музей з усіма можливими для краєзнавчого музею відділами, що то старанно зібрав з накладом великого гроша барон»¹⁶.

Попри все вищенаведене, він був досить скромною, навіть сором'язливою людиною, яка критично ставилася до самої себе. Так, наприклад, 1906 року на з'їзді провідних діячів партії конституційних демократів (кадетів) Ф. Штейнгель передав своє право виступити з оприлюдненням резолюції київських загальних зборів партії І. Лучицькому (про що, до речі, чи не відразу ж пошкодував). Сам барон виступати соромився, вважав, що не виправдає сподівань товаришів та й взагалі не заслуговує на таку честь. Не хотів він на тому зібранні й бути публічним уповноваженим своїх земляків з Рівненської партійної групи, позаяк вважав, що йому бракує ґрунтовних знань про становище краю. Ще однією з причин такого шаріння сам він в одному з листів до дружини вказував власні невміння і боязкість виступати зі сцени перед великою публікою: «Іноді в голові у мене добре складалося... але наважитися виступити не міг»¹⁷.

Однією з нагальних проблем Російської імперії, що потребувала кардинального розв'язання, зокрема й в Україні, 80% населення якої становило селянство, було земельне питання. Ф. Штейнгель на той час мав своє бачення щодо його вирішення — шляхом націоналізації землі, — яке відрізнялося від позиції більшості членів партії кадетів й було близьким до формули іншого кадета, Б. Струве. Однак того ж таки 1906 р. Ф. Штейнгель, керуючись домінантою збереження єдності партії, голосував проти позиції Б. Струве (й своєї власної) та за пропозицію І. Петрункевича запровадити її лише в місцевостях, де це дозволяли обставини. Про це він відверто писав дружині в одному з листів: «Я, як тобі відомо, дуже співчуваю націоналізації землі як принципу, як ідеалу, до якого треба прагнути і тому не міг бути проти формули Струве, котрий пропонував викреслити слово «володіння», тобто він визнав необхідним видавати з земельного фонду землю тільки в орендне користування (власне — початок націоналізації). А між тим, я мусив був голосувати проти цього, оскільки є місцевості в Росії, як, наприклад, наш край, де така постановка питання відвернула б від нас весь народ і призвела б до селянського повстання»¹⁸. Додам принагідно, що, вочевидь, через

вищевказані причини він відмовився під час обговорення аграрного питання взяти участь у роботі відповідної комісії, мотивуючи також і тим, «що відчував, що дуже мало знайомий з цим питанням взагалі і зокрема як воно поставлене у нас на Півдні»¹⁹.

Навесні 1906 року Ф. Штейнгеля було обрано депутатом Державної думи (у м. Києві від партії кадетів), яка розпочала свою роботу від 17 квітня. Першим же депутатським кроком новообраного парламентарія була підготовка звернення виборців від м. Києва до ради міністрів Російської імперії з вимогою скасування смертної кари та повної амністії «за усіма злочинами політичними, аграрними, страйковими і друку, а також — скасування необмежених законів»²⁰. Звернення, окрім Ф. Штейнгеля, підписало ще 70 виборців-киян. У Думі він був членом розпорядчої комісії, а також так званої комісії 33-х, що працювала над підготовкою аграрного законодавства, та одним з ініціаторів закону про громадянську рівність²¹. За 72 дні роботи цієї Державної думи депутат Ф. Штейнгель підписав такі законопроекти: «42-х» з аграрного питання, «Про громадянську рівність», «Про збори», «Про зміни статей 55–57 Утворення Державної Думи», а також виступив доповідачем від 4-го відділу з питання перевірки прав членів Державної думи та підтримав численні протести проти адміністративного свавілля, брав участь у дебатах стосовно Білостоцького погрому²². Після дострокового закриття Думи Ф. Штейнгель повернувся на батьківщину до Городка, де особисто виступив перед земляками й пояснив про причини розпуску першого російського імперського парламенту²³.

Ф. Штейнгель щиро обурювався самодержавним свавіллям у Росії: «Цілих 7 місяців Росія мусить залишатися без народних представників, у такий час, коли країна стоїть на межі загибелі і коли вся країна охоплена хвилюваннями, і коли міністерство довело остаточно свою нездатність задовольнити прохання народу. Цілих 7 місяців уряд буде діяти на власний розсуд... щоб отримати догідливу Думу»²⁴. 9 (22) липня 1906 року Ф. Штейнгель був серед тих 180 колишніх депутатів Державної думи, хто взяв участь у політичній маніфестації у Выборзі (Фінляндія) й підписав відозву проти уряду із закликом до громадянської непокори (не сплачувати урядові позики, податки, не призивати народ на військову службу тощо). Тож, як і інших підписантів, його було засуджено до 3-місячного ув'язнення. Відбував покарання в санкт-петербурзькій в'язниці «Крести».

Під час виборів до другої Державної думи (січень 1907 року) не мав права бути обраним. Своєю чергою Ф. Штейнгель закликав людей твердо стати на шлях саботажу наданню пожертв на утримання солдатів і російської армії, через що Волинське губерніальне жандармське управління навіть завело на нього кримінальну справу. Утім оскільки селяни, які чули цю промову, відмовилися свідчити проти барона, справу було закрито через відсутність складу злочину²⁵.

Тим часом революційні події в імперії пішли на спад і до кінця 1907 року фактично вихолодилися під тиском посилення реакції цар-

ського режиму. Проте відроджена політична активність вже набула нової динаміки. В Україні 1908 року різнопланові громадсько-політичні сили об'єдналися у своєрідну нелегальну коаліцію — Товариство українських поступовців (ТУП). Членами ТУПу стали провідні тогочасні вітчизняні освітні, культурні, громадські та політичні діячі. Увійшов до однієї з київських громад ТУПу й Ф. Штейнгель. Що ж до національно-політичної орієнтації, то на той час він залишався, як і переважна більшість його колег, автономістом і був прихильником «вільної України» у складі федеративної Росії²⁶. Є. Чикаленко, згадуючи про громадську діяльність Ф. Штейнгеля, зазначав, що він «раз у раз стояв за вживання української мови серед українців»²⁷.

Разом з іншими діячами ТУПу і конституційними демократами-українцями Ф. Штейнгель підписав заяву на адресу трудової і конституційно-демократичної фракції IV Державної думи з висловлюванням протесту проти придушення національного українського руху й вимогою націоналізації освіти в інтересах культурного розвитку українського народу та надання автономії Україні на рівні з іншими народами. Саме на його квартирі у Києві в лютому 1914 року, до речі, відбулася нарада П. Мілюкова з лідерами ТУП і київських конституційних демократів.

1908 року в Російській імперії відродився масонський рух (тоді у Москві та Санкт-Петербурзі були інстальовані представниками «Великого Сходу Франції» нові ложі)²⁸. Коли ж у 1909 році в Києві було засновано масонську ложу «Київська зоря», від якої згодом відокремилися ще декілька осередків²⁹, барон Ф. Штейнгель став одним з очільників місцевих масонів та їхньої верховної ради³⁰. Усі вони, зауважу, входили до мережі «Великого Сходу народів Росії». Наприкінці 1909 року від «Київської зорі» відпаростилася нова ложа — «Правда», що виконувала функцію малої ради — керівного центру київських лож, в роки Першої світової війни це була друга після петербурзької місцева рада в Російській імперії. Венераблем, себто головою ложі, був Федір Штейнгель³¹. Авторитетний український масон М. Грушевський, а невдовзі й провідний український політик, вважав Ф. Штейнгеля «людиною дуже обмеженою, але амбітною»³². Негативне ставлення М. Грушевського живилося на особистій образі, позаяк ще на конвенті 1912 року Ф. Штейнгель виступив проти М. Грушевського в суперечці між українськими й російськими масонами щодо назви новоствореної загальноросійської масонської організації, яка зрештою отримала компромісну назву «Великого Сходу народів Росії». Протягом 1912–1917 рр. Ф. Штейнгель входив до верховної ради згаданої організації³³, а з 1912-го, на думку дослідника українського масонства В. Савченка, Ф. Штейнгель став венераблем «Великого Сходу народів Росії»³⁴. Протягом літа–осені 1916 року «Великим Сходом народів Росії» було навіть розроблено план повалення російського імператора Миколи II та зміни конституційного ладу в державі з монархії на республіку шляхом воєнно-придворного перевороту. Повалення царя в масон-

ських колах тоді розглядали як реальний шанс перемоги Росії та союзників з Антанти у Першій світовій війні. Того ж року українські масони зібрали значні кошти на майбутню революцію³⁵.

Лідери партії кадетів (надто її правого крила) все ж категорично заперечували право українців на власну мову та культурно-політичну автономію. Ці вимоги, натомість підтримували члени партії з України. Тож, аби узгодити позиції перед черговими виборами до Державної думи, лідер кадетів П. Мілюков вирішив зустрітися з кадетами-українцями. Зустріч, на яку було запрошено представників київського комітету, зокрема І. Полторацького, Е. Шольпа, В. Косинського, М. Василенка, М. Могилянського та Ф. Штейнгеля, відбулася 7 жовтня 1913 року. Українські члени партії висловили власну платформу з цього питання, а також розкритикували представників правого крила кадетів. Так, Ф. Штейнгель, заперечуючи звинувачення у сепаратизмі, заявив, що вони прагнуть лише того, «щоб на Україну дивилися як на область, що має таке ж право на автономію, як і Польща»³⁶. «Ми намагаємось через автономію перейти до національного буття, — наголошував він. — Домінантна роль в автономній українській області повинна належати українцям, але й інші національності не повинні пригнічуватися. Для нас, крім загальнодержавних свобод, необхідна свобода мови. Без цього неможлива пропаганда в селянських масах»³⁷. Додам, що керівництво конституційно-демократичної партії так і не сприйняло аргументації своїх українських колег і частково пом'якшило свою позицію лише щодо окремих моментів легалізації української мови.

Окрім політичних справ, Ф. Штейнгель продовжував займатися активною господарчою та громадською діяльністю. Він був почесним мировим суддею Рівненського повіту, членом облікового, позичкового комітету Рівненського відділення Державного банку, почесним наглядачем Рівненського 2-класного міського училища, членом опікунської ради Київського комерційного інституту. Очолював Київське товариство взаємного кредиту з річним обігом капіталу майже в півмільярда рублів³⁸.

Від осені 1915 до весни 1917 року Ф. Штейнгель — голова Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Комітет за головування Ф. Штейнгеля досить швидко розростався. Наприкінці 1915-го він мав у своєму складі десятки великих лазаретів на фронті, десятки санітарних поїздів, розширену мережу медичних, харчових, санітарних, дорожніх пунктів, услякі склади, майстерні, дорожньо-технічні відділи в різних частинах України. З розростанням мережі Комітету в ньому отримали право на роботу українська інтелігенція і шкільна молодь³⁹. Ф. Штейнгель повністю українізував діяльність Комітету. За словами Д. Дорошенка, «для нього справді не існував “ні еллін, ні іудей”, але він думав, що в ділі організації широкої громадської роботи українцям на їх рідній землі повинно належати перше місце. Отже, в члени Комітету, на посади уповноважених Союзу міст, Ф. Штейнгель запросив українців і провів їх затвер-

дження через Москву»⁴⁰. Незабаром, за протекцією Ф. Штейнгеля, Комітет став майже виключно українським, до його складу ввійшли: А. В'язлов, М. Біляшівський, Д. Дорошенко, А. Ніковський, В. Уляницький, Ф. Матушевський, В. Леонтович, І. Красковський.

Окрім виконання безпосередньо покладених на Комітет функцій допомоги пораненим воякам, біженцям і відновлення інфраструктури прифронтової смути, під головуванням Ф. Штейнгеля зроблено значний внесок у розвиток українського шкільництва. За надані Комітетом кошти «Товариство Півдня Росії», під маркою «Всеросійського союзу міст», відкрило в Галичині сотні дитячих захоронок, народних шкіл з українською мовою навчання. Десятки подібних шкіл відкрито довкола Києва. Матеріальну допомогу від Комітету отримували українські гімназії в Тернополі, Чорткові й Чернівцях. Для шкіл Галичини закуплено й передано тисячі українських підручників⁴¹.

У політичній ділянці життя Ф. Штейнгель приставав до лівого крила Конституційно-демократичної партії, а на її VI з'їзді у лютому 1916 року його було обрано до складу Центрального комітету партії. Крім того, в роки Першої світової війни Ф. Штейнгель увійшов до ради ТУПу, але в грудні 1916-го заявив про свій вихід з організації, заперечуючи проти прийнятої радою декларації «Наша позиція» про перехід від нейтралітету до протесту проти війни.

Після Лютневої революції в Росії Ф. Штейнгель разом із провідними діячами Товариства українських поступовців був одним з ініціаторів створення Української Центральної Ради. Він підписав відозву^{42*} ради ТУПу від 8 березня 1917 року із закликом до народу підтримати новий державний устрій, робити внески на національний фонд, засновувати українські школи, відновлювати й засновувати нові «Просвіти», підтримувати українську пресу й готуватися до Установчої ради, яка мала розглянути питання проголошення автономії України в перебудованій на федеративній основі Росії⁴³.

З 17 березня 1917 року, за протекцією А. Керенського, Ф. Штейнгеля було обрано головою виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій (із 12 осіб), що був представником влади Тимчасового уряду⁴⁴ й впродовж перших пореволюційних місяців фактично становив найвищу владу в Києві та губернії⁴⁵, доки згодом його своїм впливом не витіснила Центральна Рада. 19 квітня 1917 року барон брав участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу, входив до складу його президії⁴⁶. Тоді ж став членом Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), яка оформилася на базі ТУПу, був кандидатом від партії на муніципальних виборах у Києві, став головою виконавчого комітету Київської міської думи. Під час формування першого складу виконавчого органу Центральної Ради — Генерального секретаріату — Ф. Штейнгелю було запропоновано посаду керівника генерального секретарства (міністра) торгу й промисловості, яку ним було відхилено. Відмовився він згодом обійняти й посаду генерального секретаря фінансів у другому складі Генерального секретаріату, що йому її запропонував Д. Дорошенко⁴⁷.

29 квітня 1918 року Центральну Раду було розпущено й ліквідовано Українську Народну Республіку внаслідок державного перевороту. Того дня було проголошено постанови нового державного утворення — Української Держави у формі гетьманату генерала П. Скоропадського. Гетьман здобув диктаторські повноваження, проте фактично його влада суттєво залежала від впливів Німеччини та Австро-Угорщини, 450-тисячні союзно-окупаційні війська яких перебували на території України. Особливі важелі в політичних, фінансово-економічних, військово-адміністративних галузях життя держави зосереджував у своїх руках німецький генеральний штаб групи армій «Київ» (згодом — Айхгорна, по його убивстві), що розташовувався в столиці України. За таких умов надзвичайної ваги для гетьманського режиму та всієї Української Держави набували взаємини з Німецькою імперією, а відтак і посада українського посла у Берліні.

Після гетьманського перевороту обов'язки міністра закордонних справ тимчасово виконував М. Василенко. 7 травня 1918 року на засіданні Ради Міністрів саме ним було запропоновано відкликати українського посла в Берліні, який був призначений ще за існування УНР⁴⁸. У наступні дні він як тимчасовий глава МЗС відвідав із візитами послів Німеччини та Австро-Угорщини в Києві — відповідно барона А. Мумма та графа Й. Форгача⁴⁹. Саме йому, М. Василенку, за авторитетним свідченням Є. Чикаленка, й належала думка про призначення українським послом до Німеччини Ф. Штейнгеля (запис у щоденнику від 29 травня 1918 року)⁵⁰, а невдовзі Д. Дорошенко, призначений міністром закордонних справ на місце М. Василенка, також, своєю чергою, зацікавиться цією кандидатурою.

Зі спогадів А. Ніковського відомо, що Ф. Штейнгель погодився стати послом Української Держави в Німеччині під впливом «місцевих масонських груп». Натомість М. Шкільник згадував, що на кандидатурі Ф. Штейнгеля наполіг безпосередньо міністр закордонних справ Д. Дорошенко: «Мін[істр] Дорошенко вважав, що бар. Штайнгель був найбільш відповідною особою на цей найважливіший пост в тодішніх обставинах так своїм соціальним, як і родовим походженням, доброю і відомою репутацією, навіть імпозантною фізичною поставою»⁵¹. Підтверджував той факт і сам Д. Дорошенко: «В колах, що оточували двір Гетьмана, не було недостачі в своїх кандидатах, але я вважав, що послом у Берліні має бути людина, що з одного боку мала б повне довір'я національних українських кіл, а з другого — справді могла би заімпонувати в Берліні. Отже, я висунув кандидатуру барона Ф.Р. Штейнгеля, людини, яка свою прихильність до української національної справи засвідчила цілими роками громадської й культурно-національної діяльності. За найцінніше в Ф.Р. Штейнгелю я вважав його ідеальну громадську чесність, вірність обов'язку і взагалі ті високі особисті прикмети, які робили з нього так рідкісну, на жаль, у наш час постать справжнього джентльмена»⁵².

Посол Болгарії в Українській Державі І. Шишманов так змальовував особу Ф. Штейнгеля: «Навідався барон Штейнгель — його щойно призначили українським послом у Берліні. Красень, високий, років

40–42. Бліде обличчя, довгаста борода, як у патріарха. Вельми коректний. Його батько — остзеєць, але сам барон німецьку знає погано, французьку також, хоча у дитинстві мав гувернантку-француженку. Говорив про Крим, що його треба втримати — він потрібен Україні».

Ф. Штейнгель, власне, не був націоналістом-самостійним, дотримувався федералістських поглядів, проте був свідомий своєї відповідальності в державних справах. Відтак, розглядаючи пропозицію очолити українське посольство в Берліні, він попередньо зауважив Д. Дорошенкові, що за умови своєї згоди має намір набрати до посольського штату, перш за все, людей кваліфікованих, без огляду на їхню національну приналежність. «Він зазначив, що розуміє приналежність людей до українства в державному розумінні, а не вузько національному, — згадував Д. Дорошенко, — і через те бажав би запросити на службу людей, котрі хоч досі в українських колах були незвісні й до національного українського напрямку не належали, але територіально походючи з України й визнаючи себе громадянами Української Держави, вони будуть добрими й корисними службовцями»⁵³.

2 червня 1918 року Німеччина де-юре визнала Українську Державу, а вже 10 червня цього року керуючий Міністерством закордонних справ Д. Дорошенко на засіданні Ради Міністрів подав представлення «про призначення на посади посланця при Берлінському уряді й особно — Германського Імператора барона Штейнгеля», яке члени гетьманського уряду схвалили⁵⁴. Офіційне призначення українського посла в Берліні відбулося 21 червня 1918 року відповідно до постанови Ради Міністрів про тимчасові дипломатичні представництва. Гетьман П. Скоропадський затвердив пропозицію Ради Міністрів призначити послом до Німеччини Ф. Штейнгеля, а дещо пізніше у спогадах написав з цього приводу: «В Берлін поїхав барон Штейнгайл, найчесніший і найблагородніший українець, що носив лише німецьке прізвище, але навіть не говорив німецькою мовою, що, звичайно, було для його діяльності великою проблемою»⁵⁵. Пишучи відручного листа до імператора Німеччини Вільгельма II, гетьман України П. Скоропадський також не скупився на гарні слова у характеристиці свого посланця, наголошуючи, що «видатні здібності барона Штейнгеля і його непохитна відданість інтересам Держави Української — суть для мене запорука того, що він успішно виконає надане йому відповідальне доручення в справі скріплення приязних взаємин України з Німецькою Державою і що він виявить себе гідним довіри Вашої Величності»⁵⁶.

Юридичною підставою діяльності українських дипломатичних служб у Європі за Гетьманату 1918 року став закон від 14 червня 1918 року, згідно з яким представництва України в цих країнах поділялися на посольства 1-го та 2-го розрядів⁵⁷. Посольства Української Держави в Австро-Угорщині, Німеччині, Туреччині та Болгарії були засновані відповідно до постанови Ради Міністрів від 21 червня 1918 року і фактично продовжили діяльність дипломатичних представництв УНР, започаткованих Центральною Радою⁵⁸. Ключового значення, зважаючи на наслідки для України Берестейського договору, логічно набули ролі посольств у Берліні та Відні.

Посольство Української Держави в Німеччині (як і відповідні посольства в Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині) мало першу категорію дипломатичних представників (міністрів-резидентів, які акредитувалися головами держав). Діяльність його, як і інших посольств такого рангу, була затверджена постановою Ради Міністрів від 21 червня 1918 року⁵⁹, а офіційно посада посла визначалася як «Надзвичайний посланник і уповноважений міністр Української Держави при цісарському правительстві в Німеччині»⁶⁰, проте досить часто в дипломатичному листуванні зустрічалися такі спрощені посадові назви, як «пан представник Української Держави в Берліні», «пан представник Української Держави при цісарському правительстві німецької держави» тощо⁶¹. Український посол в Німеччині отримував річну платню на рівні членів уряду держави — 24 тис. крб, крім того, йому асигнувалося також 80 тис. крб представницьких та 25 тис. крб роз'їзних коштів⁶².

Посол Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгель прибув до Берліна 1 липня 1918 року й того ж дня дав інтерв'ю німецькій газеті «Lokal Anzeiger». Вірчі грамоти з рук кайзера Вільгельма II Ф. Штейнгель отримав 9 листопада 1918 року, це була остання аудієнція в імператора (28 листопада Вільгельм II зрікся престолу).

Попри те, що ще за існування УНР на утримання українського представництва в Німеччині (станом на 16 березня 1918 року) мало б бути асигновано 270 083 руб⁶³., відповідні кошти надходили із запізненням і в недостатній кількості. На перших порах посольство винаймало квартиру в Берліні, на яку урядом, за клопотанням Ф. Штейнгеля й з пропозиції міністра фінансів А. Ржепечького, 23 липня 1918 року було збільшено відпуск коштів до 65 тис. крб⁶⁴. Ще перебуваючи у Києві, Ф. Штейнгель почав перейматися придбанням у Берліні нового більш пристойного приміщення для посольства в найдорожчому кварталі міста — в районі Тіргартена⁶⁵. Тож, аби не витратитися на прокат мебльованого будинку, посол звернувся до міністра закордонних справ із пропозицією «про асигнування 250 000 крб, поверх асигнованих раніше 50 000 крб, на придбання обстановки для посольського дому і Посольства з тим, щоб ця сума висилалась по третинам року»⁶⁶. Зрештою, будівлю для українського посольства було придбано за загальну суму в 1 млн марок на вулиці Kronprinz-Ufer, 10 у німецькій столиці⁶⁷.

Пам'ятаючи позицію Ф. Штейнгеля щодо свого бачення підходів до формування персонального складу посольських працівників, яку сьогодні кваліфікували б як принцип «фахової підготовки і державного патріотизму», міністр закордонних справ Д. Дорошенко прийняв аргументи новопризначеного посла, але водночас зауважив на тому, що представники Української Держави повинні представляти не тільки українську державність, а й українську національність. Отже, виходячи з комплексу вищевказаних критеріїв, дипломатичні службовці, на його думку, мали би бути не лише фахівцями своєї справи, а й патріотами України.

Український посол Ф. Штейнгель і особистий ад'ютант гетьмана України К. Середін на похороні генерал-фельдмаршала Г. фон Ейхгорна (серпень 1918 року, Німеччина)

Тож, саме з об'єднання всіх цих вимог Ф. Штейнгелем і було сформовано штати посольського представництва Української Держави в Німецькій імперії, коли одну частину дипломатичних службовців, залучених до роботи посольства за часів УНР, було залишено, а іншу оновлено⁶⁸. У підсумку особистий склад посольства Української Держави в Берліні на чолі з Ф. Штейнгелем набув такої конфігурації: 1) Іванов Олександр (радник посольства), 2) Товстоліс Іван (старший секретар), 3) Ланін Віктор (секретар), 4) Павлович Юрій (старший канцелярський урядовець), 5) Коваленко Антін (старший канцелярський урядовець), 6) Давидів Денис (молодший канцелярський урядовець), 7) Свінціцький Василь (перекладач), 8) Круль Мориц (позаштатний канцелярський урядовець за вільним наймом), 9) Федоренко Павло (особистий секретар), 10) Кулаковський Анатолій (урядовець з особистих доручень при міністру; супровідник посла до Берліна), 11) барон Штейнгель Володимир (син посла), 12) Коваленко Альма (дружина старшого канцелярського урядовця), 13) Мельниченко Афанасій (лакей пана посла)⁶⁹.

Пізніше, вже на еміграції, міністр закордонних справ критикував Ф. Штейнгеля через те, що склад нового посольства був сформований не за національною ознакою, позаяк співробітники, обрані Ф. Штейнгелем, хоча й сумлінно виконували свої обов'язки, набули в Німеччині характеристики, що вони «росіяни з українського посольства»⁷⁰. На подібні закиди, зокрема й щодо власної особи, посол відповідав, що «знайомити з Україною повинні спеціалісти, суспільство, лекції, книги та ін., я готовий допомагати, але мої обов'язки, як я розумію,

зміцнити Державу, підняти її престиж і зміцнити ті дружні відносини, які повинні бути між Україною та іншими державами, головним чином Німеччиною»⁷¹. Тим не менш, багато хто з тогочасних українських діячів, як, наприклад, М. Шкільник, усе ж вважали, що кадрові зміни, які здійснив Ф. Штейнгель, були помилкою, хоча й він «як посол мав право змінити персонал посольства. На тій підставі він звільнив деяких попередніх урядовців-українців і на їх місце прийняв урядовців російської національності. Тому посольство мало опінію російського посольства, а він сам — «єдинонеділимця»⁷².

Попри таке упереджене ставлення серед окремих вітчизняних діячів (надто свідомих національної приналежності), українське посольство в Німеччині не лише діяло досить ефективно з огляду на щоденну рутинну працю, а й брало на себе дипломатичну ініціативу та виконувало важливі публічно-представницькі функції. Одразу ж по прибутті до Берліна Ф. Штейнгель відвідав міністра закордонних справ Німеччини фон Кюльмана. Невдовзі (в липні ж 1918 року) український посланець зустрічався з директором юридичного департаменту МЗС Німеччини паном Крігом щодо питання про державний борг Росії. Йшлося про намір поділити його між державами, що утворилися на уламках царської імперії. Німці (в особі Кріге) наполягали на потребі Україні негайно визначитися щодо власної частки (на тоді вже почала працювати відповідна більшовицько-німецька комісія). Ф. Штейнгель прагнув увести до складу цієї комісії українських представників, Кріге ж натомість вважав за доцільне передати ці «клопоти» у відання самих німців, хоча й не заперечував проти спостерігачів від України, які на той момент знаходилися в Берліні⁷³. Водночас Ф. Штейнгель висловив думку про недоцільність поспіху у визначенні української долі від російського імперського боргу, позаяк поміж Росією та Україною ще не було укладено мирного договору (як не було відомо й чисельності самостійних держав, на які зрештою поділилася колишня Росія). Станом на 31 серпня 1918 року посольство України в Німеччині не мало змоги напряму підтримувати дипломатичні взаємини з представниками більшовицької Росії, а за потреби мусило звертатися безпосередньо до свого МЗС у Києві, яке й розв'язувало певні питання з відповідним наркоматом РСФРР⁷⁴. Так само, на думку українського посла, на заваді цьому був і факт тимчасової нератифікації мирного договору між Німеччиною та Українською Державою.

Торкнулися перемовники й питання розподілу морських кораблів колишньої Російської імперії. Позиція Кріге полягала в тому, що «для Української Держави певне буде неприємно, щоб весь флот перейшов до Туреччини», тож варто вирішити його негайно. Однак Ф. Штейнгель відповів, що не правомочний розглядати це питання, тому до Берліна буде відряджено окремого представника Українського морського міністерства⁷⁵.

Посольство не лише справно виконувало свої безпосередні завдання в Німеччині, а й підтримувало гарні зв'язки з диплома-

тами нейтральних держав (Іспанії та Нідерландів)⁷⁶ та сприяло налагодженню дипломатичних відносин Фінляндії і Грузії з Українською Державою⁷⁷. Чи не відразу по прибутті Ф. Штейнгеля в Берлін його відвідали високопосадовці дипломатичних місій Іспанії князь Ф. Радзивілл, представник Фінляндії доктор Г. Гуммерус і Е. Шифф, італійський посол (як приватна особа), колишній посол Росії в Японії, потім у Вашингтоні, барон Розен⁷⁸.

Гетьман та його урядовці передбачали можливість поразки Німеччини та її союзників у Світовій війні. Саме тому перші спроби встановити контакти з нейтральними державами, а через них з представниками Антанти розпочалися з українського боку ще влітку 1918 року. Тоді Києву вдалося заслати свого представника до Швейцарії, який повернувся в Україну з листом від швейцарського міністра закордонних справ Лярді з пропозицією вступити в ділові зносини. Швейцарія пропонувала також відрядити до неї українського представника й обіцяла направити свого до Києва. Зацікавленість у співпраці з Україною виявили й швейцарські торговельно-промислові кола. Д. Дорошенко писав, що головним на той час завданням української політики було «визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців». Водночас, використовуючи «поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись якомога швидше стати на власні ноги й тоді вийти з-під опіки Німеччини і визволитися від присутності на українській території австро-угорських військ»⁷⁹. Крім того, гетьманський міністр закордонних справ прагнув домогтися від Німеччини сприяння в питанні «допуску представників самостійної України на мировий конгрес»⁸⁰. Тож гетьман та члени його уряду передбачали можливу поразку Німеччини в Першій світовій війні, тому увага приділялася також встановленню дипломатичних відносин з нейтральними державами, а вже через них — з державами Антанти⁸¹.

Так, у конфіденційному листі від 6 липня 1918 року до Д. Дорошенка Ф. Штейнгель доповідав про свою розмову тет-а-тет з представником Фінляндії: «Пан Гуммерус висловив побажання про взаємне визнання і утворення тісного контакту між Україною і Фінляндією [...] Я гадаю, Пане Міністре, що Ви цілком підтримуєте сприяюче рішення питання про визнання Українською Державою Фінляндської Держави і вживете заходів щодо утворення між Україною і Фінляндією міцного зв'язку, бо для молоді держави елемент признання має величезну міжнародну роль. Я з свого боку по одержанню від Вас інструкції, якщо вони, в чому я не сумніваюсь, будуть погожі, вживу всіх заходів щодо найскоршого вирішення порушених питань»⁸². Ішлося й про те, що Фінляндія мала намір повернути на батьківщину 2 тисячі українців-військовополонених, що служили в колишній російській імператорській армії. Як наслідок, вже 20 серпня 1918 року д-р Г. Гуммерус вліхав до Києва на чолі делегації фінського уряду, про що Ф. Штейнгель заздалегідь повідомляв телеграмою міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка⁸³.

Слід також зауважити, що попри заяви представників урядів Фінляндії, Швейцарії та Швеції про те, що вони погоджуються визнати незалежну Українську Державу й готові були налагодити з нею дипломатичні відносини⁸⁴, проте насправді становище було не таке вже й просте. Адже внаслідок Світової війни Європа поділилася на два воюючих табори, а нейтральні держави не надто квапилися порушити власну рівновагу своєї хиткої недоторканності в цьому протистоянні. Так, наприклад, показовою була позиція Іспанії (і не тільки), посол якої, пан де-Барнабе, у розмові з Ф. Штейнгелем заявив, що визнання України з боку його держави могло б відбутися у випадку, «якби одна з держав Згоди особливо Франція, визнала б сучасний стан річей на Україні»⁸⁵. Коментуючи цю заувагу в листі до Д. Дорошенка, Ф. Штейнгель небезпідставно висловив сумнів щодо швидкого визнання Францією Української Держави. У посольстві міркували відповідно до реального стану тогочасного військово-політичного розмежування в Європі й становища в цьому протиборстві України. Водночас посол у Німеччині та його співробітники обґрунтовано вважали, що прискорити таке (де-юре) визнання щонайширшим колом держав могло б відрядження низки спеціально призначених посольств до всіх столиць, які роз'яснили б їхнім урядам стан справ в Україні й офіційно звернулися б до їхнього керівництва про визнання її як самостійної держави⁸⁶. Власне, саме на цей шлях згодом, відповідно до певних змін на світовій політичній шахівниці та послаблення ізоляційного тиску на Київ з боку Берліна та Відня, і пристав як сам гетьман П. Скоропадський, так і уряд Української Держави та його дипломатичне відомство.

Іншою телеграмою (від 30 липня 1918 року) український посол повідомляв свого міністра про відвідини 6 червня українського представника в Німеччині О. Козія (Ф. Штейнгель тоді ще не був призначений послом у цій країні) міністром закордонних справ Грузинської Республіки А. Чхенкелі з нотою про визнання Україною Грузії, яку й було передано О. Козієм українському урядові 9 червня. Зазначалося також, що 25 липня українське посольство знову відвідали представники Грузії в Німеччині Авалов і Гегечкори й «знов просили» визнання Україною Грузії як самостійної держави. Вони вкотре заявили, що Грузія не бачить жодних перешкод до визнання України. Від себе особисто Ф. Штейнгель у телеграмі додав: «Прошу Вас, Пане Міністре, представити Ясновельможному Пану Гетьману питання про визнання Грузії з Вашим сприяючим заключенням. Для установлення дипломатичних відносин Грузія негайно може командирувати свого постійного Представника в Київ»⁸⁷.

Зрештою, в одному з приватних листів до міністра закордонних справ Д. Дорошенка Ф. Штейнгель не без гордості й самоповаги написав про поточні підсумки своєї дипломатичної діяльності: «Усі віддають офіційно мені візити. Я вважаю, що цим я, хоч і не зовсім офіційно, ввів Україну в родину тутешніх представників народів і, маю надію, що це врешті-решт посприяє найскорішому офіційному визнанню України»⁸⁸.

30 липня 1918 року Ф. Штейнгель ставив Київ до відома, що 25 липня до нього звернувся з листом посол Туреччини Хаккі Паша, в якому йшлося про потребу поновлення поштово-телеграфного зв'язку між Українською Державою і Туреччиною, не очікуючи ратифікації між ними мирного договору. Тож український посол, зауважуючи на тому, що кабель між Одесою і Стамбулом поновлено, просив надати відповідні розпорядження щодо цієї справи, а також принагідно звертався до міністра закордонних справ якнайш-

видше вирішити питання поштово-телеграфних зносин між Українською Державою та Німеччиною. Ф. Штейнгель наголошував на тому, що «це дуже важливо для своєчасних зносин зі своєю вітчизною українських громадян, які за різними причинами зараз знаходяться в Німеччині, а також важливо і через те, що зносини за прямим проводом не можуть задовольнити всіх вимог біжучого життя нашого посольства»⁸⁹.

Оперативний і постійно діючий зв'язок з Києвом був ще однією проблемою, яку від свого уряду вимагав якомога швидше вирішити український посол у Берліні, справа з яким у перші місяці існування гетьманського посольства в Німеччині не була належним чином налагодженою, що, звісно ж, не сприяло максимально плідній діяльності вітчизняної дипломатії. Так, листом від 12 липня 1918 року Ф. Штейнгель з цього приводу наголошував Д. Дорошенкові: «Прошу відповідного розпорядження Вашого, Пане Міністре, про інформацію мене по біжучим справам не менш двох раз на тиждень, а для цього можна викликати всякий раз до прямого проводу старшого секретаря посольства пана І. Товстоліса, або секретаря посольства пана В. Ланіна, при чому дні і час цих щотижневих розмов при першій же розмові повинне бути зазначено. Крім того прошу, Пане Міністре, Вашого негайного розпорядження по канцелярії, щоби посольству в Берліні висилались всі українські часописи, починаючи з «Державного Вістника». Дуже прошу Вас, Пане Міністре, мені в цьому не відмовити, позаяк це необхідне для зв'язку між мною і життям держави»⁹⁰.

Актуальність такого прохання була продиктована самим життям. Зрештою, невдовзі погана поінформованість посла призведе на початку серпня 1918 року до отримання ним догани від МЗС Української Держави. Причиною стало інтерв'ю Ф. Штейнгеля німецькій газеті «Fosische Zeitung», зокрема щодо вбивства в Києві 30 липня 1918 року німецького фельдмаршала Г. Айхгорна. Справа полягала в тому, що, за повідомленням преси, відповідальність за цю акцію взяли на себе російські ліві есери, проте посол Укра-

їни в Німеччині заявив, що замах на Г. Айхгорна — справа рук українських «лівих» опозиціонерів⁹¹. Враховуючи власну помилку, Ф. Штейнгель у відповідному повідомленні в Київ просив Міністерство закордонних справ щоденно сповіщати його про ситуацію в Україні, надсилати посольству всі газети політичних партій, які виходили українською й польською мовами⁹².

Тим часом у вересні 1918 року військове становище Німеччини на Західному фронті кардинально змінилося, наступ альянтів під командуванням маршала Фоша наближав німецьку армію до критичної межі, зростала напрута й у середині держави. Усе це зумовило поглиблення німецького уряду щодо України й початок щільнішого зближення між очільниками держав — кайзером Вільгельмом II і гетьманом П. Скоропадським. Відтак дипломатичні служби обох країн розпочали підготовку до особистої зустрічі голів держав на вищому рівні.

17 серпня 1918 року до Німеччини відбула офіційна урядова делегація Української Держави на чолі з головою Ради Міністрів Ф. Лизогубом та у складі заступника міністра закордонних справ О. Палтова й (у якості секретаря) особистого ад'ютанта гетьмана, князя В. Кочубея. У Берліні члени делегації провели кілька зустрічей і обговорень торговельно-економічних та політичних проблем з державним секретарем закордонних справ Німеччини фон Гінце. На переговорах було розглянуто також питання ратифікації Берестейського договору, холмську, донську, кримську й бессарабську проблеми, а також окремі деталі фінансово-економічного характеру. З'явилися зрушення і в наболілому питанні щодо армії та флоту. Звісно ж, відвідини такого рангу готувало все українське посольство, зокрема посол Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгель. Візит мав досить успішні наслідки для України. Проте Ф. Лизогуб і О. Палтов не змогли остаточно розв'язати проблему створення українського війська й передачі німцями Україні Чорноморського флоту. Відтак приїзд до Берліна голови українського уряду та заступника міністра закордонних справ, що водночас був довіреною особою глави Української Держави⁹³, став лише прелюдією до більш вагомій дипломатичній події — особистої зустрічі кайзера Вільгельма II та гетьмана П. Скоропадського.

Український гетьман прибув до Німеччини з офіційним візитом 4 вересня 1918 року⁹⁴. Найпершою метою П. Скоропадського було домогтися особистої згоди Вільгельма II на формування Україною повноцінної армії та передачі в її розпорядження Чорноморського флоту⁹⁵. 5 вересня посол Ф. Штейнгель супроводжував гетьмана на зустрічі з райхсканцлером графом Гертлінгом, а також при бесіді з помічником державного секретаря фон Буше та під час розмов з членами дипломатичного корпусу, міністрами, вищими військовими й цивільними урядовцями. 6 вересня відбулася зустріч П. Скоропадського з імператором Вільгельмом II. Наступного дня гетьман відвідав послів союзних держав, зокрема іспанського посла, старшину дипломатичного корпусу в Берліні. 17 вересня П. Скоропадський повернувся до Києва⁹⁶.

На тлі успішного візиту гетьмана до кайзера військові справи Німеччини стрімко погіршувалися й виразно вказували на майбутню поразку у війні з країнами Антанти. Тож швидкоплинно несприятливими вимальовувалися й зовнішньополітичні перспективи Української Держави. За таких обставин, ускладнених соціально-політичною напругою в Україні, несформованою армією та загрозою зовнішньої агресії з боку як «червоної», так і «білої» Росії, надзвичайної ваги набувала плідна діяльність вітчизняної дипломатії. Усвідомлювали це і у владних коридорах на київських пагорбах, і в українських дипломатичних представництвах. Тим часом розпочався відступ німецьких військ у Фландрії... 29 вересня 1918 року капітулювала Болгарія, а за нею Туреччина.

Розумів складність, динаміку та спектр подальшого розвитку подій і Ф. Штейнгель. Вже 2 жовтня 1918 року він телеграфував у Київ про безнадійність становища Німеччини, яке «велительно диктує нам необхідність увійти у зносини із Згодою, яка одна спроможна забезпечити державі її інтереси. Маю точні відомості, що Згода не зустріне перешкод для окупації України, якщо про це прохати»⁹⁷.

Телеграма посла мала наслідки. Вже 7 жовтня 1918 року Рада Міністрів постановила вжити всіх заходів і зусиль на всіх рівнях, «аби домогтися у випадковій відкриття Мирової конференції участі в ній Української Держави як самостійної і незалежної держави»⁹⁸. Міністри також просили міністра закордонних справ відкласти заплановану поїздку до Берліна, натомість представити урядові докладну програму й мету візиту, а також істотно підсилити склад своєї місії досвідченими дипломатами. Урядовці визнали вкрай необхідним розширити й активізувати роботу МЗС у нейтральних державах у напрямкові визнання ними України як самостійної й незалежної держави. Цікаво, що на цьому засіданні уряд доручив Д. Дорошенку «якомога приско-

рити представлення на схвалення Радою Міністрів кандидата на пост посла у Берліні, котрий міг би замінити барона Штейнгеля, що наполягає на своєму звільненні за хворобою»⁹⁹. Вочевидь, послові давалася ознака хворобливості, що тяглася з дитячих років, як і усвідомлення ним самим, та й членами уряду, потреби зміни особи посла на персону з антантофільською репутацією з огляду на карколомну трансформацію зовнішньополітичної атмосфери в Європі та світі. Це підкреслюється, зокрема, й дорученням міністрові закордонних справ і наголосом у ньому «якомога прискорити» цю ротацію.

Шукаючи шляхів до порозуміння з Антантою, гетьманський уряд відрядив дипломатичних представників не лише до нейтральних країн Скандинавії, Швейцарії та Румунії, а також у Вашингтон, Париж, Ясси. У цей час Рада Міністрів оголошує про нейтралітет України, а її голова Ф. Лизогуб 16 жовтня 1918 року в бесіді з представниками преси повідомив: «Український уряд заявляє, що він буде усіляко боротися із усіма виявами ззовні, котрі були б спрямовані до порушення нейтралітета України»¹⁰⁰. Наступного дня, 17 жовтня 1918 року, Австро-Угорська імперія розпалася й перетворилася на «Союз Держав»^{101*}. У Німеччині швидко насувалася демократизація. Більшовики ж уже почали поступово захоплювати північно-східну частину Чернігівщини¹⁰².

Дипломатичне представництво в Швейцарії набуло за таких обставин надзвичайної ваги і значення для України, оскільки могло стати трампліном для встановлення нових зв'язків з країнами Антанти. Завдяки зусиллям Є. Лукасевича та Ф. Штейнгеля й за посередництвом дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося встановити контакти з державними колами країн Антанти й з'ясувати можливість їхньої згоди на переговори з українським урядом. Ось чому 22 жовтня 1918 року¹⁰³ Д. Дорошенко виїхав з Києва до Берліна, а звідти до Швейцарії, куди його запросив через українського представника в Берні італійський прем'єр-міністр Орландо¹⁰⁴.

У Берлін Д. Дорошенко прибув 24 жовтня, де його зустрів увесь склад українського посольства на чолі з Ф. Штейнгелем. Спільно з послом міністр закордонних справ мав зустріч із німецьким колегою Зольфом, під час якої українські представники висловили клопотання, аби перебування німецької армії на території Української Держави було продовжене до того часу, поки Україна сама буде спроможна створити власну армію¹⁰⁵. Утім, варто зауважити, що зрештою Берлін все ж таки вирішив вивести свої війська з України, хоча чимало впливових діячів, особливо серед військових, не підтримували цього заходу (зокрема, проти негайного виводу війська виступали генерали Людendorф, Гофман та Гренер).

Д. Дорошенко та Ф. Штейнгель відвідали також міністра фон Буше й Новака, голову Райхстагу й деяких послів^{106*}. Згодом Д. Дорошенко згадував, що під час цих зустрічей «виявилось, що Ф.Р. Штейнгель досі не був ні з ким знайомий з парламентських кіл

і вперше робив візити оце разом зі мною. Це була його помилка, котра дала себе відчути саме в той час, коли йшли такі скорі зміни в німецькому правительстві й влада переходила до рейхстагу»¹⁰⁷. 9 листопада 1918 року, в день, коли у Райхстазі розглядалося питання про позбавлення Вільгельма II права командування армією, німецький імператор давав Ф. Штейнгелю аудієнцію, під час якої вручив українському послу Вірчі грамоти. Протягом 20-25-хвилинної розмови кайзер розпитував Ф. Штейнгеля «чи Ви твердо стоїте на ґрунті самостійності держави, чи думаєте про федерацію в майбутньому?» тощо. У відповідь посол запевняв Вільгельма II в тому, що Україна тепер стоїть на ґрунті самостійності й буде своєю незалежною державою. Кайзер також цікавився релігійними відносинами в Україні, зокрема запитував про православну, римо-католицьку та уніатську церкви¹⁰⁸. Як виявилось, це була остання аудієнція, яку дав Вільгельм II як імператор Німеччини¹⁰⁹.

Революція в Німеччині наклала свій відбиток на зв'язок Ф. Штейнгеля та Д. Дорошенка з Києвом, з яким вони до цього часу регулярно консультувалися про поточні справи прямим дротом. З вибухом революції їхні зносини з українською столицею «майже перервалися»¹¹⁰.

По третьому дні німецької революції Д. Дорошенко виїхав з Берліна до Швейцарії, щоб розпочати переговори з представниками Антанти. Однак коли він прибув до Берна, то дізнався про кардинальні зміни, які відбулися в Україні. На середину листопада 1918 року внутрішня ситуація в Україні вкрай загострилася. Насувалася урядова криза, записка 9 міністрів про необхідність зміни юридично-державного статусу країни та її зовнішньополітичної орієнтації поставили державу та її політичну еліту на межу розколу. Першою ознакою майбутніх змін стало прохання заступника міністра закордонних справ та виконуючого обов'язки державного секретаря О. Палтова (відомого своїм германофільством) до гетьмана про свою відставку з усіх посад з 20 листопада 1918 року¹¹¹. В ніч з 13 на 14 листопада того року активні дії розпочала й радикальна соціалістична опозиція, яка створила т.зв. Директорію (В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець, О. Андрієвський, А. Макаренко). З огляду на події, що склалися, П. Скоропадський опинився між «молотом та ковадлом» історичної круговерті й фактично у патовій ситуації, де кожен крок вів до розпалення внутрішньополітичної пожежі. Один із них гетьман здійснив, коли 14 листопада оголосив «Грамоту» про федерацію з майбутньою більшовицькою Росією. Того ж дня він доручив С. Гербелю скласти новий кабінет міністрів — без германофілів і самостійників та налаштований проросійськи та проантантівськи. Цей уряд мав бути тимчасовим, до з'ясування відносин з Антантою. У день виходу «Грамоти» про федерацію Директорія в Білій Церкві, підтримана розквартированими в місті Січовими стрільцями, заявила про перебирання верховної влади в країні на себе, необхідність нищення «доценту» гетьманської влади, а самого П. Скоропадського було проголошено «поза законом».

Між тим Д. Дорошенко дістався Берна й зупинився в готелі «Бернергоф» («Bernner hof») на Марктгассе (Marktgasse), 39, де розташовувалася українська дипломатична місія. А в Києві відбулася кардинальна зміна в урядових колах і крутий поворот в українському зовнішньополітичному курсі. Про зміни складу уряду гетьмана та про події в Києві ще не знали ані у Швейцарії, ані в українському посольстві в Берліні. Такий висновок можна зробити судячи з телеграми українського посла до Д. Дорошенка одразу ж по від'їзді останнього з Німеччини. 15 листопада 1918 року Ф. Штейнгель відсилає йому з Берліна в Берн телеграму, у якій повідомляє, що «пошта та телеграфне сполучення з Києвом з часу вашого від'їзду перервано, залізничне сполучення призупинено на невизначений час [...] завтра спробую встановити з Києвом бездротовий зв'язок»¹¹². Д. Дорошенко отримав її 16 листопада. Якби Ф. Штейнгель щось знав про київські події, то безумовно повідомив би про це свого патрона.

Тим часом в Україні події розвивалися з феєричною динамікою: 16 листопада заколотники умовилися з німецькою Військовою Радою (Soldatenrat) у Білій Церкві про нейтралітет, а вже наступного дня (17 листопада), захопивши Білу Церкву та Фастів, рушили на Київ. У Берліні ж посол Ф. Штейнгель 17 листопада нарешті зумів телефоном зв'язатися з Києвом і від товариша (заступника) міністра іноземних справ О. Палтова дізнався про всі свіжі новини. Наступного дня, 18 листопада 1918 року, з Берліна в Берн одразу ж летить телеграма українського посла. Він передавав Д. Дорошенку те, що почув від О. Палтова: «внаслідок заборони [скликання Національного] Конгресу [Українського] Національного Союзу, українські міністри^{113*} покинули Кабінет [Міністрів], Гетьман видав послання [про Україну] під заступництвом Росії на федеративних принципах, причому Україна зберігає свій суверенітет^{114**}. Гетьман доручив Гербелю скласти новий Кабінет [Міністрів], котрий буде створено наступним чином^{115***}: міністр закордонних справ [-] Афанасьєв, внутрішніх справ [-] Кістяківський, культури [-] Науменко, юстиції [-] Рейнбот, військовий [-] Бошев, по конфесіям [-] Воронович, постачання [-] Глинка, охорони здоров'я [-] Любинський, транспорту [-] Ландсберг, торгівлі [-] Мерінг, фінансів [-] Ржепецький, держ[авний] контроль [-] Петров»¹¹⁶.

Крім того, Ф. Штейнгель передає Д. Дорошенку почуті від О. Палтова відомості про початок протигетьманського виступу в Білій Церкві Директорії, яку зі слів О. Палтова називає «революційним комітетом», й те, що на боці заколотників виступили Січові стрільці («бригади галичан») і добровольці. Український посол також довідався про перші збройні зіткнення з урядовими військами, але без певної про це інформації: «Біля Фастова було зіткнення з військами Гетьмана, що розбрав галицький полк»¹¹⁷. Вірогідно, О. Палтов і сам не знав про те, що Фастів уже було захоплено повстанцями. Не знав про це й Ф. Штейнгель. Як і про те, що в день, коли він надсилав телеграму Д. Дорошенку, повстанська армія розбила гетьманські війська під Мо-

товилівкою, на відстані 30 кілометрів від Києва. Барон Ф. Штейнгель повідомив також у Берн про намагання обох протиборчих сторін заручитися підтримкою країн Антанти (про виїзд до Одеси на зустріч із союзниками гетьманських міністрів Афанасьєва і Ржепецького та посланців Директорії через Софію в Ясси). Телеграма завершувалася запевненням, що «в теперішній час у Києві спокійно»¹¹⁸.

Спокій у Києві, проте, був лише тимчасовим і відносним, як що зважати на факт, що 20 листопада 1918 року на бік Директорії перейшов Лубенський кінний полк під командуванням полковника Ю. Отмарштайна, а надалі — Запорізька дивізія полковника П. Болбочана. На бік Директорії невдовзі перейшли урядові частини, повстанські загони отаманів Ангела, Зеленого, Григор'єва та ін.

Тим часом український дипломатичний корпус у Німеччині продовжує надсилати Д. Дорошенку в Берн телеграми з комбінаціями можливостей його повернення в Україну, щиро вважаючи, що він своїм авторитетом зуміє вплинути на внутрішні протиборчі табори й замирити їх в ім'я збереження державності. 23 листопада 1918 року секретар посольства Української Держави в Австро-Угорщині М. Біленький повідомляє з Ліндау-Бодензее, що через події в Києві Д. Дорошенка запрошують у Берлін, куди можна дістатися через Мюнхен, а потім — у Київ¹¹⁹. Того ж дня посол Ф. Штейнгель телеграфує Д. Дорошенку, що в Берліні в Міністерстві іноземних справ через німецьке посольство в Берні готується отримання дозволу на виїзд для нього та генерала Єрмолова. Український посланець додає про наявність у нього інформації, що «виїзд у Київ через Ковно [–] Брест можливий»¹²⁰. Останнім суттєвим приводом для спонукання Д. Дорошенка до повернення в Україну та відновлення активної політичної діяльності мала стати чергова телеграма в Швейцарію барона Ф. Штейнгеля, у якій той повідомляв, що «міністр іноземних справ [Української Держави] Його Високість Афанасьєв доручив [...] повідомити Вам про запрошення зі Швейцарії в Київ»¹²¹.

Суть цього повідомлення полягала в тому, що 23 листопада 1918 року на засіданні Ради Міністрів під головуванням міністра фінансів А. Ржепецького урядовці, заслухавши доповідь міністра закордонних справ Г. Афанасьєва, схвалили його розпорядження про припинення повноважень місії Д. Дорошенка у Швейцарії, наказували останньому перепідпорядкувати «швейцарську місію» баронові Штейнгелю, а Г. Афанасьєву дозволяли скоротити її чисельність наскільки він знайде за доцільне¹²². Утім, як відомо, швидкоплинність подій тоді практично не відводила часу на довгі роздуми і зважування можливих політико-дипломатичних комбінацій. 14 грудня 1918 року Гетьманат П. Скоропадського припинив своє існування. Д. Дорошенко на нетривкий термін повернувся в Україну до Кам'янця-Подільського (в тимчасову столицю відновленої «другої» УНР), де працював у місцевому університеті в 1919 році, після чого вже остаточно змушений був покинути батьківщину. Ф. Штейнгель залишився в еміграції на чужині.

З падінням гетьманської Української Держави закінчилася й дипломатична кар'єра Ф. Штейнгеля. З 11 лютого 1919 року послом відновленої Української Народної Республіки в Берліні став М. Порш. Попри окремі недоліки в діяльності посольства, позитивів у його праці протягом літа-осені 1918 року все ж було значно більше, а поважність особи Ф. Штейнгеля сприяла підвищенню авторитету Української Держави в Німеччині. З цього приводу міністр закордонних справ Д. Дорошенко зазначав: «Українське посольство [...] зробилося одним з осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні, що було важно з огляду на наші бажання увійти в ближчі зносини з нейтральними державами»¹²³. Голова інформаційного відділу берлінського посольства В. Левицький повідомляв, що українська політика в Німеччині мала «гурт своїх ідейних прихильників, але для широких верств німецької суспільності вона лишалася і далі загадкою»¹²⁴. Представники Києва кропітко працювали над розвіюванням упередження серед пересічних бюргерів щодо України як однієї з причин того, що революційна Німеччина зазнала від «тих нещасних експериментів старого німецького уряду, що довели Німеччину до розвалу»¹²⁵.

Після зайняття України більшовиками Ф. Штейнгель залишився в Німеччині. Там він згодом дізнався, що в жовтні 1919 року в Одесі більшовики вбили його сина, Бориса Штейнгеля, й що радянська влада конфіскувала усі підприємства, будинки й маєтки Ф. Штейнгеля та його братів в Україні та на Кавказі¹²⁶. Родинну усипальницю на Аскольдовій могилі в Києві, збудовану архітектором В. Городецьким, де була похована друга дружина Ф. Штейнгеля Віра Миколаївна, 1936 року комуністами було висаджено в повітря. Звістка про цю подію вразила Ф. Штейнгеля. Також комуністи знищили фундовану його матір'ю, баронесою Марією Штейнгель, Стрітенську церкву в Києві¹²⁷, а в садибі Магнуса Штейнгеля на початку вулиці Ярославів Вал у Києві розміщено консульство нацистської Німеччини.

1924 року Ф. Штейнгель повернувся в Україну і мешкав у своєму маєтку в с. Городок на Рівненщині, яка на той час входила до складу Речі Посполитої. Він продовжував активно займатися доброчинністю, а також цікавився політикою, зокрема набув членства в Російсько-селянській партії («Селянська Росія — Робітнича Селянська Партія» С. Маслова), яка захищала інтереси українського селянства. Як член цієї партії 25 грудня 1935 року Ф. Штейнгель представляв Волинь на I з'їзді російських організацій у Польщі¹²⁸. Син Ф. Штейнгеля Володимир очолював організацію російської національної меншини в II Речі Посполитій — Російський народний союз (пол. *Rosyjska Unia Ludowa*).

Як згадувала О. Головата, після приходу у вересні 1939 року на Рівненщину Червоної армії барон Штейнгель роздав знайомим та друзям усе своє майно, включно з меблями й книгами. 1 грудня 1939 року тимчасове правління міста Рівного прийняло постанову про передачу приміщення барона Штейнгеля в с. Городок відділу народної освіти для середньої школи. Родина Штейнгелів змуше-

на була оселитися в домі своєї колишньої кухарки. Коли ж через певний час стало зрозумілим, що радянська влада не обмежиться конфіскаціями, й життю Штейнгелів загрожує небезпека, вони, на пропозицію І. Куліша, вирішили тікати до окупованої німцями Польщі. «Осіннім хмурым вечором 1939 р. до нашого будинку по вулиці Скорупки, 3 (пізніше Чапаєва) під'їхала підвода, — згадувала І. Куліш-Лукашевич, — з неї зійшли люди в селянському одязі — жупанах, чоботах, хустках. Напевно і запам'ятався цей епізод мені тому, що видався маскарадом: в такому незвичному вигляді з'явилися Штейнгелі... Наступного ранку їх уже в домі не було. Як пізніше розповідав мені дід, о 4-й годині ранку за ними прийшов «провідник»... і вони зникли. У Городку і Рівному почали поширюватись чутки (вони і досі ходять в Городку), що Штейнгелів вивезли, розстріляли, посадили в Дубенську в'язницю. Двоє учасників цих подій — дід і їздовий, що привіз баронську родину, — мовчали до кінця свого життя. Так закінчився життєвий шлях Штейнгелів на Рівненщині»¹²⁹. За кілька днів до Городка в пошуках Штейнгелів прибули співробітники НКВС¹³⁰.

У січні 1940 року через Польщу Ф. Штейнгель разом зі своєю третьою дружиною Олександрою Вільгельмівною (німкеня за походженням, вона була його колишньою гувернанткою) були депортовані з Польщі й оселилися в Німеччині, у Раденбурзі, що під Дрезденом¹³¹. В еміграції у них народився третій син — Федір. Наприкінці життя колишній посол писав мемуари. Помер Ф. Штейнгель 11 лютого 1946¹³² року й був похований на цвинтарі Раденбургу.

Бібліотека та архів барона Ф. Штейнгеля нині не є цілісним зібранням. Бібліотека розпорошилася під час Першої світової війни, коли окремі її складові потрапили до Києва, частково — на Кавказ, про що свідчить лист самого Ф. Штейнгеля до М. Біляшівського від 26 лютого 1922 року¹³³. Рукописи та листування свого часу були передані до Всенародної бібліотеки й нині зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Архівна частина, зокрема рукописні збірки та архівні документи, потрапили до Архіву давніх актів (ф. 284), звідки вони були переміщені в 1941 р. до Центрального державного історичного архіву в Москві (ф. 1118), у 1950 р. їх було передано до Державного архіву Житомирської області (ф. 435), потім — з Житомира до Рівного, де рештки архіву зберігаються й зараз у складі Державного архіву Рівненської області (ДАРО)¹³⁴. Однак основна частина архіву барона Ф.Р. Штейнгеля зберігається в Інституті рукопису НБУ (ф. 109) й складається з біографічних матеріалів, матеріалів службової діяльності, листування тощо.

Нині в колишній садибі Рудольфа Штейнгеля на теперішній вулиці Воровського міститься Київський інститут ортопедії. У візерунках чавунної огорожі лоджії колишньої прибудови до будинку Штейнгелів і сьогодні можна побачити ініціали батьків Федора Штейнгеля — Марії та Рудольфа. Іменем барона Штейнгеля 25 груд-

ня 1991 року була названа одна з вулиць села Городок Рівненського району, а біля загальноосвітньої школи встановлено меморіальну таблицю. Ім'я Ф. Штейнгеля від 25 травня 1993 року носить також одна з вулиць міста Рівне.

- ¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі — ІР НБУ). — Ф. 109. — Оп. 1. — Спр. 181. — Арк. 1, 1 зв.
- ² Чикаленко Л. Подорож з проф. Хведором Вовком по Волині (уринок спогадів з 1909-го року) // Літопис Волині (Вінніпер). — 1955. — Ч. 2. — С. 34–35.
- ³ Звід пам'яток історії та культури України. — К., 1999. — Кн. 1. — Ч. 1. — С. 299–300.
- ⁴ Кузьміна І. Політична діяльність Федора Штейнгеля (1906–1918 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. — 2012. — Вип. 21. — С. 243–262.
- ⁵ ІР НБУ. — Ф. 31. — Спр. 2183. — Арк. 2.
- ⁶ Українець А. Добродійна діяльність барона Ф.Р. Штейнгеля // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 140-річчя з дня народження Ф.Р. Штейнгеля. — Рівне, 2010. — Вип. VIII. — С. 34–42.
- ⁷ Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р. Штейнгель за I-й год с 25 ноября 1896 по 25 ноября 1897 гг. — Варшава, 1898. — С. I–II.
- ⁸ Arndt N. Der vergessene, rätselhafte Wohltäter Baron Theodor Steinheil aus Gorodok bei Rowno und sein erstes wolhynisches Museum // Wolhynische Hefte. — 1990. — Folge 6.
- ⁹ Отчет Городецкого музея Волынской губернии барона Ф.Р. Штейнгель за I-й год с 25 ноября 1896 по 25 ноября 1897 гг. — Варшава, 1898. — С. 3–4.
- ¹⁰ Там же. — С. 15, 17, 28.
- ¹¹ Центральний державний історичний архів України (далі — ЦДІА України). — Ф. 442. — Оп. 630. — Опр. 575. — Арк. 1 зв.
- ¹² Althausen E. Baron Steinheil und Doktor Richter / Ernst Althausen // Wolhynische Hefte. — 1992. — Folge 7.
- ¹³ ЦДІА України. — Ф. 442. — Оп. 630. — Спр. 575. — Арк. 1 зв.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 року. — Т. 1. — Вінніпер: Накладом Товариства «Волинь», 1984. — С. 307.
- ¹⁶ Чикаленко Л. Подорож з проф. Хведором Вовком по Волині (уринок спогадів з 1909-го року) / Л. Чикаленко // «Літопис Волині». — Ч. 2. — Вінніпер, 1955. — С. 34–35.
- ¹⁷ ІР НБУ. — Ф. 109. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 3, 25.
- ¹⁸ Там само. — Арк. 3, 25 зв. — 4, 26.
- ¹⁹ Там само. — Арк. 5, 27.
- ²⁰ Там само. — Спр. 6. — Арк. 1.
- ²¹ Чмырь С. Штейнгель Федор Рудольфович // Государственная Дума Российской империи 1906–1917. Энциклопедия. — Москва, 2008. — С. 707.
- ²² Там же.
- ²³ ІР НБУВ. — Ф. 109. — Оп. 1. — Спр. 741. — Записник № 7. — Арк. 14.
- ²⁴ Там само. — Арк. 15.
- ²⁵ ЦДІАК України. — Ф. 1335. — Оп. 1. — Спр. 565. — Арк. 30.
- ²⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). — Мюнхен, 1969. — С. 60.
- ²⁷ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). — К., 2003. — С. 290.
- ²⁸ Крижановська О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII — на початку XX ст.). — К.: АКВІЛОН-ПРЕС, 1998. — С. 69–70.
- ²⁹ Ніковський А. Масонство в Росії перед революцією і на початку війни. Генеза: філософія, історія, політологія. — Вип. 1 (4). — С. 155.
- ³⁰ Гальперн А.Я. Интервью Б.И. Николаевскому // Николаевский Б.И. Русские масоны и революция. — Москва, 1990. — С. 54–55.
- ³¹ Савченко В. Україна масонська. — К., 2008. — С. 247–248, 250, 262–265, 268, 270, 283, 285.
- ³² Мельниченко В. Михайло Грушевський: «Я оснувався в Москві, Арбат 55» / В. Мельниченко. — Москва, 2005. — С. 212.
- ³³ Серков А. И. Русское масонство, 1731–2000: Энциклопедический словарь / А.И. Серков. — М., 2001. — С. 1195.
- ³⁴ Савченко В. Україна масонська. — К., 2008. — С. 247–248, 250, 262–265, 268, 270, 283, 285.
- ³⁵ Там же. — С. 247–248, 250, 262–265, 268, 270, 283, 285.

- ³⁶ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). — Ф. 523. — Оп. 1. — Спр. 245. — Арк. 126.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ *Грабовський С.* Генії проти ідіотів: Алгоритми української історії. — К., 2008. — С. 129–133.
- ³⁹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). — Мюнхен., 1969. — С. 61.
- ⁴⁰ Там само. — С. 60.
- ⁴¹ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т.І. Доба Центральної Ради. — К., 2002. — С. 34, 38–39; Кузьміна І. Політична діяльність Федора Штейнгеля (1906–1918 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. — 2012. — Вип. 21. — С. 243–262.
- ^{42*} Відозву підписали члени Ради Товариства українських поступовців, а саме: О. Віленський, О. Волошин, А. Вязлов, М. Дем'яновський, Д. Дорошенко, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Леонтович, Ф. Матушевський, А. Ніковський, В. Прокопович, Л. Старицька-Черняхівська, Є. Чикаленко, Ф. Штейнгель, Л. Яновська.
- ⁴³ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. — Б. м. [Мюнхен], 1983. — Ч. 1. — С. 258–259; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т.І. Доба Центральної Ради. — К., 2002. — С. 53.
- ⁴⁴ *Гольденвейзер А.А.* Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. — Москва; Ленинград, 1930. — С. 1–63.
- ⁴⁵ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т.І. Доба Центральної Ради. — К., 2002. — С. 51; Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія Української державності. — Л., 1995. — С. 79.
- ⁴⁶ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т.І. Доба Центральної Ради. — К., 2002. — С. 61.
- ⁴⁷ *Дорошенко Д. И.* Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. — Москва; Ленинград, 1930. — С. 64–98.
- ⁴⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 5 зв.
- ⁴⁹ *Пиріг Р.Я.* Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. — К.: Інститут історії України НАН України, 2016. — С. 75.
- ⁵⁰ *Чикаленко Є.* Щоденник. — Т. II. — К., 2004. — С. 37.
- ⁵¹ *Шкільник М.* Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми. — Торонто, 1971. — С. 127.
- ⁵² *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). — Мюнхен, 1969. — С. 269.
- ⁵³ Там само. — С. 270.
- ⁵⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 46.
- ⁵⁵ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 266.
- ⁵⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 98. — Арк. 6–6 зв.
- ⁵⁷ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923. — Т. II. — Ужгород, 1930. — С. 149.
- ⁵⁸ Там само. — С. 150.
- ⁵⁹ Нариси історії Української революції 1917–1921 років. — Кн. 1. — К., 2011. — С. 322.
- ⁶⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 99. — Арк. 36.
- ⁶¹ Там само.
- ⁶² Державний вістник. — 1918. — 26 черв.
- ⁶³ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). Документи і матеріали. — К., 2010. — С. 164.
- ⁶⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 128–130.
- ⁶⁵ Там само. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 99. — Арк. 19.
- ⁶⁶ Там само.
- ⁶⁷ Там само. — Арк. 48.
- ⁶⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). — Мюнхен, 1969. — С. 270–271.
- ⁶⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 98. — Арк. 26.
- ⁷⁰ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). — Мюнхен, 1969. — С. 271.
- ⁷¹ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 47.
- ⁷² Шкільник М. Зазнач. праця. — С. 127.
- ⁷³ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 99. — Арк. 21.
- ⁷⁴ Там само. — Спр. 102. — Арк. 43.
- ⁷⁵ Там само. — Спр. 99. — Арк. 21.
- ⁷⁶ *Дацків І.* Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. — Тернопіль, 2009. — С. 219.
- ⁷⁷ *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. — К., 2002. — С. 203.
- ⁷⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 99. — Арк. 10.

- ⁷⁹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — Ч. 3. — С. 17; *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923. — Т. II. — С. 129.
- ⁸⁰ *Деникин А.И.* Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. — Москва-Ленинград, 1930. — С. 151.
- ⁸¹ *Гай-Нижник П.* Невідомі телеграми послів В. Липинського та Ф. Штейнгеля до екс-міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка під час його перебування в Швейцарії (листопад 1918 р.) // Київська старовина. — К., 2004. — № 2 (356). — С. 120.
- ⁸² ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 99. — Арк. 23.
- ⁸³ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.). Документи і матеріали. — К., 2010. — С. 279.
- ⁸⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 99. — Арк. 11.
- ⁸⁵ Там само.
- ⁸⁶ Там само.
- ⁸⁷ Там само. — Оп. 2. — Спр. 20. — Арк. 23.
- ⁸⁸ Там само. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 85.
- ⁸⁹ Там само. — Оп. 1. — Спр. 101. — Арк. 32.
- ⁹⁰ Там само. — Спр. 99. — Арк. 8.
- ⁹¹ Там само. — Арк. 25.
- ⁹² Там само. — Арк. 47.
- ⁹³ *Гай-Нижник П.* Олександр Палтов — заступник міністра закордонних справ Української Держави (1918 р.) // Україна дипломатична. — Вип. XII. — К., 2011. — С. 869–881.
- ⁹⁴ *Гай-Нижник П.* Візит гетьмана Павла Скоропадського до Німеччини у контексті політичного життя України 1918 року // Україна дипломатична. — Вип. XV. — К., 2014. — С. 605–615.
- ⁹⁵ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. — К., 2002. — С. 263.
- ⁹⁶ Там само. — С. 264–265.
- ⁹⁷ *Деникин А.И.* Зазнач. праця. — С. 151.
- ⁹⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 6–7.
- ⁹⁹ Там само.
- ¹⁰⁰ *Деникин А.И.* Зазнач. праця. — С. 151.
- ^{101*} У день розпаду Австро-Угорщини, 17 жовтня 1918 року, дев'ять міністрів уряду Ф. Лизогуба подали до Ради Міністрів записку про допомогу Росії в боротьбі з більшовиками та про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу країни в з'язку зі зміною міжнародної ситуації. Цей проросійський вектор підтримав впливовий «Протофіс», численні російські партії та організації, заможна частина Союзу хліборобів-власників, інші русофільські партії та угруповання. Восени 1918 р. П. Скоропадський піддав під шалений тиск внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників.
- ¹⁰² *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923. — Т. II. — С. 391–392.
- ¹⁰³ *Дорошенко Д.* Деяко про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хліборобська Україна (Відень). — 1920–1921. — 36. II, III і IV. — С. 54.
- ¹⁰⁴ *Дорошенко Д.* Закордонна політика Української Держави у 1918 р. // У 60-річчя відновлення гетьманства. — Торонто, 1978. — С. 58.
- ¹⁰⁵ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). — Мюнхен, 1969. — С. 364, 365, 366.
- ^{106*} Тим часом Антанта переможно завершувала війну. 26 жовтня 1918 року французький посланець у Яссах граф Сент-Олер виказав І. Коростовцю побажання, щоб гетьман «чим-небудь виявив переміну германофільської політики і згоду (свою) підтримати роботу союзників по відновленню ладу в Росії». 29 жовтня 1918 року Німеччина прийняла вкрай важкі умови перемир'я, які їй продиктували переможці, і визнала себе переможеною. 9 листопада 1918 року в Німеччині вибухнула революція, невдовзі владу кайзера було повалено, а вже 11 листопада 1918 року було підписано Комп'єнтське перемир'я, яке поклало край Світовій війні.
- ¹⁰⁷ Там само.
- ¹⁰⁸ *Шкільник М.* Зазнач. праця. — С. 282.
- ¹⁰⁹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) / Д. Дорошенко. — Мюнхен, 1969. — С. 370.
- ¹¹⁰ *Дорошенко Д.* Деяко про закордонну політику Української Держави в 1918 році / Д. Дорошенко // Хліборобська Україна (Відень). — 1920–1921. — 36. II, III і IV. — С. 54.
- ¹¹¹ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 203.
- ¹¹² Там само. — Ф. 3766. — Оп. 2. — Спр. 8. — Арк. 18.
- ^{113*} Йдеться про членів партії соціалістів-федералістів А. В'язлов, О. Лотоцький, П. Стебницький, М. Славінський і безпартійний В. Леонтович. — П.Г.-Н.

- ^{114**} Йдеться про видання П. Скоропадським т.зв. Грамоти про федерацію з майбутньою «білою» Росією. — П.Г.-Н.
- ^{115***} Новий склад Ради Міністрів Української Держави остаточно було сформовано в такому вигляді: голова Кабінету і міністр земельних справ — С.Н. Гербель, закордонних справ — Г.О. Афанасьєв, військовий — генерал Д.О. Шуцький, морський — адмірал А.Г. Покровський, внутрішніх справ — І.О. Кістяківський, освіти — В.П. Науменко, ісповідань — М.М. Воронович, фінансів — А.К. Ржепецький, шляхів — В.Є. Ландеберг, торгу і промисловості — С.Ф. Мерінг, юстиції — В.Є. Рейнбот, народного здоров'я — В.Ю. Любинський, праці — В.А. Косинський, продовольчих справ — Г.В. Глінка, державний контролер — С.Н. Петров.
- ¹¹⁶ Там само. — Арк. 20.
- ¹¹⁷ Там само. — Арк. 21.
- ¹¹⁸ Там само.
- ¹¹⁹ Там само. — Арк. 23.
- ¹²⁰ Там само. — Арк. 24.
- ¹²¹ Там само. — Арк. 25.
- ¹²² Там само. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 60–60 зв.
- ¹²³ *Деникин А.И.* Зазнач. праця. — С. 152.
- ¹²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3619. — Оп. 3. — Спр. 2. — Арк. 1.
- ¹²⁵ Там само. — Арк. 23.
- ¹²⁶ *Грабовський С.* Зазнач. праця. — С. 129–133.
- ¹²⁷ Там само.
- ¹²⁸ *Миронець Н.* Барон Федір Рудольфович Штейнгель: біографічний нарис // Рівненський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. — Вип. VIII. 140-річчю від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля присвячується. — Рівне, 2010. — С. 31.
- ¹²⁹ *Лукашевич І.* Людина великої душі (спогади про Ф.Р. Штейнгеля Куліш-Лукашевич І.В.) // Рівненський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. — Вип. VIII. 140-річчю від дня народження Федора Рудольфовича Штейнгеля присвячується. — Рівне, 2010. — С. 57–58.
- ¹³⁰ *Грабовський С.* Зазнач. праця. — С. 129–133.
- ¹³¹ *Малюта О.* «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX — перша половина XX ст.). — К., 2008. — С. 775.
- ¹³² *Arndt N.* Der vergessene, rätselhafte Wohltäter Baron Theodor Steinheil aus Gorodok bei Rowno und sein erstes wolhynisches Museum / Nikolaus Arndt // Wolhynische Hefte. — 1990. — Folge 6. — S. 93–97.
- ¹³³ *Миронець Н.Р.* Доля книжково-рукописного зібрання українського культурного діяча барона Ф.Р. Штейнгеля // Бібліотечний вісник. — 2003. — № 3. — С. 32–36.
- ¹³⁴ Там само. — С. 33–35.

Pavlo HAI-NYZHNYK,

*Doctor of Historical Sciences,
Head of the Department of Historical Researches
of the Ukrainian Studies Research Institute*

**FEDIR SHTEINGEL — PHILANTHROPIST,
SOCIAL AND POLITICAL ACTIVIST,
AMBASSADOR OF THE UKRAINIAN STATE TO GERMANY**

Abstract. In the words of Hetman P. Skoropadskyi, Fedir Shteingel was «the most honest and honourable Ukrainian with a German surname». He was one of the prominent representatives of the Shteingels in Ukraine. He graduated from the Kyiv National University and then studied at the Warsaw University.

F. Shteingel led an active philanthropic life. He built a two-year school, library, watermill, road and St. Borys hospital providing free medicine for villagers in Horodok at his own expense. Besides, he took care of children from poor families and orphans, gave financial support to the ill and disabled elderly people. Baron Shteingel also established a museum and subscribed money to culture (he contributed to restoration of Askold's Grave and construction of Orthodox cathedral church in Warsaw).

F. Shteingel studied natural sciences, prepared several zoology research papers. He was a member of the Imperial Russian Entomological Society, the Kyiv Society of Naturalists, the Kyiv Club of Natural Science. Baron served as deputy from Kyiv to the First State Duma and joined the Ukrainian caucus in the Russian State Duma in 1906. He was a member of the Society of Ukrainian Progressives and vice-president of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv. After the February Revolution of 1917 he chaired the executive committee of the Kyiv City Duma, the precursor of the Central Rada. In 1918 the Hetman government sent him in the capacity of diplomatic envoy to Berlin. He returned to Western Ukraine during the interwar era but left for Germany in 1939.